

Andrzej Kopias*, Janusz Zrobek*

ROZMIESZCZENIE I PUNKCJONOWANIE USŁUG BYTOWYCH
I HANDLU DETALICZNEGO NA WSI W WOJ. SKIERNIEWICKIM1. Cel, źródła informacji oraz metodyka badań

W roku 1980 z inicjatywy Zespołu Konsultacyjnego przy Wojewódzkim Związku Spółdzielni Rolniczych „Samopomoc Chłopska” w Skierniewicach przeprowadziliśmy badania, których głównym celem była ocena racjonalności rozmieszczenia sieci handlu detalicznego i usług bytowych na wsi w województwie skierniewickim¹. Artykuł prezentuje niektóre wyniki badań dotyczące przede wszystkim lokalizacji tej sieci ze szczególnym uwzględnieniem zakresu jej koncentracji, popytu na usługi oraz preferencji ludności w zakresie lokalizacji zakupów².

Badania przeprowadzono przy pomocy studentów odbywających praktyki kursowe. Objęły one 48 wsi w 12 gminach i 4 rejonach województwa. Podstawową część materiałów uzyskano za pośrednictwem kwestionariusza ankietowego. Dodatkowym źródłem informacji były dane pochodzące z ewidencji sieci handlu detalicznego i usług w badanych gminach.

Dobór obszaru badań był celowy. Obejmował on 1/3 ogólnej liczby gmin reprezentujących wszystkie występujące na terenie województwa skierniewickiego typy funkcjonalne obszarów wiejskich. We wszystkich niemal wskaźnikach charakteryzujących te obszary średnie dla województwa i dla 12 badanych gmin były do siebie bardzo

* Dr, adiunkt w Katedrze Obrotu Towarowego UŁ.

¹ Badania przeprowadzono pod kierunkiem prof. dr habil. J. Dietla.

² Pełne wyniki badań zawarte są w opracowaniu: J. D i e t l a, A. K o p i a s, J. Z r o b e k, Ocena racjonalności rozmieszczenia sieci handlu detalicznego i usług bytowych na wsi w województwie skierniewickim, Łódź 1982, maszynopis w Katedrze Obrotu Towarowego UŁ.

zbliżone. Pozwoliło to uznać, iż przyjęty do badań obszar można uznać za reprezentatywny dla woj. skierniewickiego.

W każdej gminie badaniami objęto 4 wsie. Zostały one dobrane w sposób celowy, a zasadniczymi kryteriami wyboru były: charakter jednostki osadniczej, wielkość wsi, położenie wsi (dostępność komunikacji), a także ich wyposażenie w sieć handlowo-usługową. W ten sposób starano się uzyskać informacje od respondentów mieszkających w rejonach o możliwie zróżnicowanych warunkach determinujących lokalizację placówek handlowo-usługowych.

Dobór gospodarstw do badań w poszczególnych wsiach nie był celowy. W większości wsi ankierzy przeprowadzili badania we wszystkich gospodarstwach domowych, w których było to możliwe. Ogółem uzyskano około 1800 ankiet, z czego do opracowania zakwalifikowano 1787. Stanowiło to 9,98% ogółu gospodarstw badanych gmin oraz 44,1% gospodarstw badanych wsi.

Podstawowym narzędziem badawczym była ankieta skierowana do ludności wiejskiej. Zawarte w niej pytania dają się podzielić na dwa wyraźne bloki tematyczne. Pierwszy dotyczył kilku zagadnień związanych głównie z lokalizacją zakupów wybranych grup artykułów żywnościowych i nieżywnościowych. Druga część ankiety zawierała pytanie dotyczące 9 rodzajów usług bytowych. Pytania obejmowały takie zagadnienia, jak: powszechność i częstotliwość korzystania z usług, formy, w jakich zaspokajany jest popyt na usługi; przestrzenna lokalizacja tego popytu, ocenę jakości świadczonych usług, czynniki pobudzenia popytu oraz preferencje ludności w zakresie rozwoju usług.

Drugim źródłem danych była ewidencja i sprawozdawczość w zakresie sieci handlowej i usługowej. W tym przypadku możliwości uzyskania pełnych i wiarygodnych informacji były większe, chociaż niekiedy dane pochodzące z naszych badań i z publikowanych informacji statystycznych wykazują znaczne różnice.

Badania nasze zostały przeprowadzone latem 1980 r., w okresie występujących niepokojów politycznych i poważnych zakłóceń rynkowych. Wiele uzyskanych opinii i wypowiedzi respondentów mogło więc być tym zdeterminowane. Od tego czasu sytuacja rynkowa uległa dalszemu pogorszeniu (wprowadzono system reglamentacji itp.). Zachodzi w związku z tym pytanie, na ile wyrażane wtedy opinie uległy zmianie. Naszym zdaniem, nie kwestionując zaszczości gospodarczych ostatniego okresu, uzyskane wtedy informacje niewiele

straciły na wartości. Można przypuszczać, że badane zjawiska (głównie niedobory) uległy zaostrzeniu, ale ich kierunki pozostały te same, co nie zmieniło w zasadniczy sposób istniejących i zaobserwowanych w czasie prowadzonych badań ciężarów gospodarczych oraz opinii i preferencji wtedy wyrażanych.

2. Rozmieszczenie i funkcjonowanie usług bytowych

2.1. Ocena potencjału usługowego oraz jego przestrzenne rozmieszczenie

Rozwój usług w Polsce, zwłaszcza bytowych, jest opóźniony zarówno w stosunku do innych gałęzi gospodarki, jak również w porównaniu z krajami o podobnym poziomie gospodarczym. Znaczne dysproporcje między popytem a podażą wywołują wiele niepożądanych zjawisk gospodarczych i społecznych ze wszystkimi konsekwencjami typowymi dla rynku sprzedawcy. Ponadto istnieją różnice w stopniu zaspokojenia potrzeb ludności w tej dziedzinie w miastach i na wsi oraz w poszczególnych województwach i rejonach.

Przy ogólnym niedorozwoju tej sfery działalności w kraju woj. skierniewickie jest szczególnie zaniedbane³. Dotyczy to zresztą nie tylko usług bytowych, ale całej szeroko rozumianej infrastruktury gospodarczej i społecznej⁴. Niższe niż średnie krajowe są niemal wszystkie wskaźniki charakteryzujące usługi bytowe (np. zatrudnienie w tym sektorze na 10 tys. mieszkańców jest niższe o ok. 18%). Wyjątkiem jest tu liczba placówek usługowych wyższa niż w kraju o 9,2%. W latach 1975-1980 liczba placówek wzrosła zaledwie o 4,9%, ale podobnie jak w kraju, decydujący udział ma tu gospodarka nieuspołeczniona, która realizowała w województwie w 1980 n 63,0% obrotów, posiadała 77% ogólnej liczby zakładów usługowych oraz zatrudniała 66,4% zatrudnionych w usługach bytowych.

³ Przeprowadzona przez H. Graszewicza analiza dysproporcji przestrzennych w zaspokojeniu popytu na usługi bytowe wykazała, że woj. skierniewickie zaliczyć należy do grupy województw o największym niedoborze usług. H. G r a s z e w i c z, Metody określania dysproporcji przestrzennych w zaspokojeniu popytu na usługi bytowe, „Roczniki Instytutu Handlu Wewnętrznego i Usług” 1980, z. 2, s. 72.

⁴ Por. m.in. G. G o r z e l a k, Poziom rozwój społeczno-gospodarczego województwa a kierunki ich specjalizacji gospodarczej, „Wiadomości Statystyczne” 1977, nr 7, s. 27.

W jeszcze większym stopniu dotyczy to terenów wiejskich województwa skierniewickiego. Gospodarka uspołeczniona dysponowała w 1980 r. zaledwie 14,3% placówek usługowych oraz 16,3% zatrudnionych w usługach bytowych na wsi.

Pion handlu wiejskiego odgrywa w dziedzinie usług bytowych na terenach wiejskich województwa decydującą rolę wśród gestorów uspołecznionych, natomiast jego udział w całości usług bytowych na wsi jest niewielki. W roku 1980 WZSR „Samopomoc Chłopska” posiadał zaledwie 219 placówek usługowych, na co składało się 158 zakładów, 4 punkty przyjęć i 57 punktów świadczenia usług. Część tej sieci znajdowała się na terenie miast, tak że na 1 gminę przypadało średnio zaledwie około 4 zakładów usługowych, ale są gminy, gdzie nie ma ani jednej uspołecznionej placówki usługowej lub występują jedynie pojedyncze zakłady.

Na 36 gmin województwa WZSR posiadał zaledwie 4 placówki naprawy zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego (sgd), 3 placówki świadczące usługi motoryzacyjne, 6 krawieckich, 15 placówek świadczących usługi naprawcze sprzętu radiowo-telewizyjnego (rtv).

Analiza wskaźników syntetycznych daje jedynie wstępny i bardzo przybliżony obraz stanu usług bytowych w badanych gminach. Dopiero analiza w ujęciu branżowym i bardziej zdezagregowana przestrzennie może dostarczyć ciekawszych i bardziej pogłębionych ocen. Często zdarza się bowiem, że przeważająca część placówek należy do jednego, względnie dwóch rodzajów usług, przy całkowitym braku innych potrzebnych branż usług, np. w gminie Sadkowiec aż 71% stanowiły zakłady murarskie, w gminie Cielądz ten sam rodzaj usług stanowił około 70%.

Istnieje w literaturze kilka ujęć modelowych odnośnie do szczebli obsługi ludności wiejskiej⁵. Ze względu na temat opracowania najbardziej istotny jest szczebel tzw. wsi podstawowej oraz szczebel gminy. Odmienność ich ujęć u różnych autorów polega głównie na zakresie rodzajowym programu usługowego. Do naszych celów wybrano stosunkowo skromny zestaw branż usług, które powinny się znajdować we wsiach podstawowych (sołeckich) i w gminie.

⁵ Por. m.in.: A. S t y ś, J. O l e a r n i k, J. K u r c z y n a, *Ekonomia i organizacja usług*, Warszawa 1980, s. 225-232; J. L e h r-S p ł a w i Ń s k i, *Modele sieci usług*, Bydgoszcz 1978; H. N i e w i a r o w s k a, *Ośrodki usługowo-handlowe jako forma kompleksowej obsługi ludności na terenach wiejskich*, Warszawa 1980.

Przyjęliśmy, że minimalny zakres usług we wsiach podstawowych powinien obejmować 4 ich rodzaje: murarskie, kowalsko-ślusarskie, stolarsko-ciesielskie oraz instalatorsko-elektryczne.

Na szczeblu gminy powinno się znaleźć co najmniej 10 rodzajów usług: naprawy ogd, naprawy sprzętu rtv, motoryzacyjne, pralnicze, fryzjerskie, szewskie, krawieckie, kowalsko-ślusarskie, stolarskie, remontowo-budowlane i instalacyjne.

Nie przeceniając znaczenia tych modelowych ujęć, uwzględniając potrzebę odmiennego kształtowania usług w rejonach podmiejskich lub turystycznych, nie precyzując liczby placówek usługowych, które winny występować w poszczególnych gminach itd. wydaje się nam ciekawe porównać faktyczny stan usług w badanych gminach i wsiach z postulowanym zestawem rodzajowym usług.

Analiza taka w pełni potwierdziła sformułowany wcześniej wniosek o dalece niewystarczającym wyposażeniu terenów wiejskich woj. skierniewickiego w placówki usługowe. Jak już wspomniano, objęto badaniami 48 wsi z 12 gmin. Wsie te podzielono na 2 grupy. Pierwszą stanowiło 10 wsi gminnych (Rawa Mazowiecka i Sochaczew - to gminy miejsko-wiejskie), drugą - 38 wsi sołeckich.

Zanim dokonamy porównań z postulowanym zakresem usług, zauważyć trzeba, że spośród 38 wsi sołeckich aż w 14 wsiach brak było jakiegokolwiek placówki usługowej, w 14 dalszych występował zaledwie jeden rodzaj usług (z reguły remontowo-budowlane), w 4 występowały dwa rodzaje, w 5 dalszych trzy rodzaje, a tylko w 1 wsi - cztery rodzaje usług.

Żadna z 38 badanych wsi nie posiadała postulowanego minimalnego zestawu usług, tylko w 2 wsiach były trzy ich rodzaje, a w 3 dalszych dwa rodzaje. Biorąc pod uwagę to, iż badaniami objęto jedynie wsie duże i średnie, fakt ten nie wymaga komentarzy.

Z kolei prześledźmy grupę, którą stanowiło 10 wsi gminnych. Spośród nich jedynie Jeżów, posiadający 18 rodzajów placówek usługowych, odpowiada wymaganiom stawianym dla tego typu jednostki osiedleńczej. Z pozostałych wsi gminnych stosunkowo najlepsza sytuacja występuje w Rogowie, Wiskitkach oraz Bolimowie, w których brakuje tylko 1-3 rodzajów usług. Zupełnie źle wygląda natomiast w tej dziedzinie: Skupia, Kocierzew, Nowa Sucha i Cielądz, które mają zaledwie po 4-5 rodzajów usług z postulowanego zestawu rodzajowego. W tych warunkach nie można w ogóle mówić, że wsie te spełniają poważniejszą rolę jako ośrodki usług bytowych. Przepr-

wadzona analiza ilościowa placówek usługowych nie daje jeszcze pełnego obrazu niedociągnięć. Zakłady rzemieślnicze to z reguły 1-osobowe placówki o dość prymitywnym wyposażeniu technicznym i nieregularnym funkcjonowaniu. Także nieliczna sieć społecznych placówek usługowych mieści się zwykle w starych budynkach, barakach, a nawet pomieszczeniach prowizorycznych bez odpowiedniego zaplecza technicznego. Poza tym niskie jest techniczne uzbrojenie pracy, brak dostatecznej liczby nowoczesnych maszyn, urządzeń, narzędzi oraz aparatury diagnostycznej. Wszystko to uniemożliwia wprowadzanie postępu technicznego i technologicznego, doskonalenie organizacji pracy i procesów świadczenia usług oraz polepszanie ich jakości.

W niektórych rejonach sytuacja może być nieco lepsza ze względu na nierejestrowane rzemiosło, a także możliwość dogodnego dojazdu do miast, gdzie stan usług jest relatywnie znacznie lepszy. Nie zmienia to jednak faktu, że podaż usług jest bardzo skromna, co ogranicza w wielu przypadkach popyt na usługi, względnie powoduje duże trudności w jego zaspokojeniu, narażając korzystającego na wiele trudności, stratę czasu i dodatkowe koszty. Potwierdziły to w pełni wyniki badań ankietowych wśród ludności wiejskiej.

2.2. Zakres korzystania oraz formy i miejsce zaspokajania popytu na usługi

W poprzednim punkcie poddano analizie podaż usług bytowych. Obecnie zajmiemy się drugim zasadniczym elementem tego rynku, jakim jest popyt. Nie trzeba szerzej udowadniać jak ważna jest dla usługodawców jego znajomość i to nie tylko pod względem wielkości, ale także struktury branżowej i przestrzennej.

Ze względu na niemożność zastosowania innych wskaźników, o popycie na usługi bytowe będziemy wnioskować pośrednio poprzez obliczenie wskaźników powszechności i częstotliwości korzystania z poszczególnych rodzajów usług przez badanych respondentów wiejskich. Pamiętając o wszystkich niedoskonałościach materiału uzyskanego z tego rodzaju badań, wydaje nam się, że wskaźnik ten może dobrze służyć celom niniejszej pracy. Przy założeniu bowiem zbliżonego kosztu jednostkowego usług, dysponując danymi o częstotliwości i powszechności korzystania z usług możemy uzyskać dość dobrą orientację o skali i zróżnicowaniu przestrzennym popytu.

T a b l i c a 1

Powszechność i częstotliwość korzystania z usług bytowych
(w % ogólnej liczby respondentów)

Rodzaj usług	Korzystający z usług					Nie korzystający lub brak danych
	ogółem	kilka razy w miesiącu	raz na miesiąc	kilka razy w roku	rza-dziej	
Krawieckie	47,8	1,0	5,3	27,5	14,0	55,2
Szewskie	43,6	0,5	3,4	18,6	21,1	56,4
Remontowo-budowlane	24,6	0,3	0,1	3,1	21,1	75,4
Kowalskie i ślusarskie	31,4	0,2	0,7	10,3	20,2	68,6
Stolarskie	19,3	0,2	0,2	4,1	14,8	80,7
Fryzjerskie	87,1	3,2	26,1	46,9	10,9	12,9
Naprawa sgd	79,2	0,2	0,9	19,6	58,5	20,8
Naprawa sprzętu rtv	88,2	0,1	1,1	24,0	63,1	11,7
Motoryzacyjne	23,7	0,7	2,0	9,1	11,9	76,3

Źródło: J. Dietl, A. Kopias, J. Zrobek, Ocena racjonalności rozmieszczenia sieci handlu detalicznego i usług bytowych na wsi w województwie skierniewickim, Łódź 1982, maszynopis w Katedrze Obrótu Towarowego UŁ.

Informacje o powszechności i częstotliwości korzystania z usług zawiera tabl. 1.

Uzyskane dane wskazują na niewielki popyt na większość usług. Ponad połowa respondentów nie korzystała z usług krawieckich i szewskich, około 2/3 z usług kowalskich i ślusarskich, około 3/4 z usług remontowo-budowlanych i motoryzacyjnych, a zaledwie co piąty odpowiadający korzystał z usług stolarskich. Największy odsetek respondentów (ok. 80%) korzystał z usług fryzjerskich oraz naprawczych sgd i rtv. Stąd też tylko te trzy rodzaje usług można uznać za powszechnie występujące.

Niewielka jest też częstotliwość korzystania z usług. Z wyjątkiem usług fryzjerskich (co jest oczywiste ze względu na ich charakter) z pozostałych korzysta się sporadycznie: kilka razy w roku lub rzadziej.

Przyczyny zróżnicowania wielkości popytu na poszczególne rodzaje usług są odmienne i właściwie każdą z usług należałoby roz-

patrywać oddzielnie. Wskażmy na kilka przykładów. Zrozumiały jest najniższy udział korzystających z usług związanych z inwestycjami, które z natury rzeczy są podejmowane okresowo i to głównie w zależności od możliwości dochodowych i produkcyjnych gospodarstw. Nie bez znaczenia są tu również możliwości zaopatrzenia w materiały budowlane.

Korzystanie z usług naprawczych dóbr trwałego użytku jest w przeważającej mierze pochodną stanu ich posiadania oraz jest zdeterminowane komplikacją techniczną sprzętu, co często uniemożliwia ich wykonywanie we własnym zakresie lub w formie pomocy sąsiedzkiej. Nie dziwią przeto wysokie wskaźniki korzystających z usług naprawczych rtv i sgd, a niewielkie z usług motoryzacyjnych (ze względu na niski stan posiadania indywidualnych środków lokomocji). Dość niski poziom korzystających z usług szewskich i kowalskich był prawdopodobnie spowodowany stosunkowo niskimi (w relacji do cen usług) cenami obuwia i konfekcji gotowej, a także małą dostępnością zakładów usługowych.

Prezentowane wskaźniki są dość silnie zróżnicowane przestrzennie, ale nie wykazują bardziej istotnych i jednoznacznych zależności od liczby placówek usługowych na terenie gmin, co może potwierdzać przypuszczenie o realizacji znacznej części popytu w miastach. Różnice odsetka korzystających z usług w poszczególnych gminach są nieraz bardzo znaczne, np. z usług motoryzacyjnych w gminie Sadkowiec korzystało 46,9% respondentów, a w gminie Słupia - 8,0%, z usług remontowo-budowlanych w gminie Sadkowiec - 47,7%, a w gminie Wiskitki - 8,2%, z usług stolarskich - 34,6% w gminie Kocierzew i 51% w gminie Wiskitki.

Ciekawe są informacje dotyczące form, w jakich zaspokajany jest popyt na usługi (tabl. 2).

Zdecydowanie najwyższą rolę w usługach krawieckich odgrywa samoobsługa i pomoc sąsiedzka. Poważniejszą rolę te formy świadczenia usług mają także w usługach stolarskich, kowalско-ślusarskich, remontowo-budowlanych i motoryzacyjnych; zupełnie marginesową w usługach naprawczych rtv i sgd oraz fryzjerskich, co jest - szczególnie w dwóch pierwszych przypadkach - zupełnie zrozumiałe. W usługach tradycyjnych większy jest udział rzemiosła, natomiast w przypadku usług nowoczesnych (oraz fryzjerskich) zdecydowanie większa rola przypada placówkom uspołecznionym, co wynika

T a b l i c a 2

Formy zaspokajania popytu na usługi
(w % ogólnej liczby respondentów)

Rodzaj usług	Samo- obsługa	Pomoc są- siedzka	Rze- miosło	Placówki uspo- łeczni- ne	Nie ko- rzysta- jący lub brak danych
Krawieckie	22,4	23,4	10,7	6,5	37,0
Szewskie	3,2	6,5	21,2	15,3	53,8
Remontowo-budowlane	8,2	6,0	10,5	5,8	69,5
Kowalskie i ślusarskie	9,1	9,5	17,9	2,2	61,3
Stolarskie	9,1	5,6	10,1	2,2	73,0
Fryzjerskie	9,2	3,6	17,0	62,5	7,7
Naprawa sgđ	5,6	2,0	3,4	71,9	17,1
Naprawa sprzętu rtv	3,1	1,8	2,4	82,3	10,4
Motoryzacyjne	9,2	1,2	2,4	14,7	72,5

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

głównie z możliwości technicznych zakładów oraz bardzo ograniczonej możliwości zakupu części zamiennych przez rzemiosło.

W przekroju przestrzennym można zauważyć istotne zależności między istnieniem placówek usługowych a formami zaspokajania popytu. W gminach o większej liczbie placówek usługowych (rzemieślniczych) niższa jest z reguły liczba korzystających z samoobsługi lub pomocy sąsiedzkiej. Świadczy to o potencjalnych możliwościach przejścia przez nie znacznej części potrzeb realizowanych dotychczas w formie samoobsługi i pomocy sąsiedzkiej.

Kolejne pytanie dotyczyło miejsca, gdzie zaspokajany jest popyt na usługi. Odpowiednie dane zawiera tabl. 3.

Uzyskane wyniki w pełni potwierdzają sformułowany wcześniej wniosek dotyczący niskiego stopnia rozwoju usług na terenach wiejskich. Odnosi się to do obydwu szczebli lokalizacyjnych, tj. wsi sołeckich i siedziby gminy. Jeśli idzie o wieś sołecką, to jedynie w usługach krawieckich zaspokajana jest tu największa część potrzeb. Stanowi to jednak zaledwie około 40% popytu. Pewną - ale jeszcze mniejszą - rolę odgrywają też na tym szczeblu usługi

Miejsce zaspokajania popytu na usługi przez ludność wiejską
(w % ogólnej liczby korzystających z usług)

Rodzaj usług	Miejsce zamieszkania	Siedziba gminy	Miasto	Inna wieś	Brak odpowiedzi
Krawieckie	33,1	21,4	28,7	2,2	14,6
Szewskie	13,2	17,1	61,5	2,0	6,2
Remontowo-budowlane	25,7	30,2	34,8	1,1	8,2
Kowalskie i ślusarskie	34,0	35,3	15,9	8,7	6,1
Stolarskie	23,5	37,7	28,4	2,6	7,8
Fryzjerskie	4,6	20,9	70,1	2,2	2,2
Naprawa sgđ	2,5	12,8	81,6	1,4	1,7
Naprawa sprzętu rtv	5,3	19,9	70,4	2,9	1,5
Motoryzacyjne	11,6	19,1	56,7	1,7	10,9

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

kowalsko-ślusarskie, remontowo-budowlane i stolarskie. Tak więc w miejscu zamieszkania ludność wiejska może zaspokoić niewielką tylko część potrzeb nawet na najbardziej podstawowe usługi.

Praktycznie żadnej roli nie spełniają placówki usługowe zlokalizowane w innych wsiach sołeckich.

Podobne uwagi można sformułować w odniesieniu do siedzib gminy. W żadnym z badanych rodzajów usług nie zaspokajają one większości potrzeb, a tylko w usługach stolarskich i kowalsko-ślusarskich ośrodki gminne pełnią dominującą rolę. Główną jednak rolę w zaspokajaniu potrzeb ludności wiejskiej pełnią miasta. Odnosi się to zarówno do nowoczesnych rodzajów usług, np. naprawczych sgđ, rtv, motoryzacyjnych, jak i do niektórych tradycyjnych, np. fryzjerskich i szewskich.

2.3. Ocena jakości świadczonych usług

Właściwe zaspokojenie potrzeb ludności w zakresie usług bytowych zależy nie tylko od stanu ilościowego placówek. Równie ważne

jest ich przestrzenne rozmieszczenie, a także szereg czynników składających się na jakość pracy zakładów usługowych. Chodzi tu również o takie niemierzalne elementy, jak: renoma zakładów, solidność, rzetelność, uczciwość oraz odpowiednie kwalifikacje fachowe i kultura osobista usługodawców.

Przed przystąpieniem do analizy uzyskanych wyników należy uświadomić sobie, że mamy do czynienia z rynkiem sprzedawcy. Jednym z jego skutków jest fakt, że ludność jest gotowa ponieść nawet wiele dodatkowych kosztów i starań byle uzyskać potrzebny towar lub usługę. Ponieważ stan ten jest w naszych warunkach zjawiskiem trwałym, ludzie przyzwyczajają się do tej sytuacji i traktują jako rzecz normalną.

W trakcie wielu badań zaobserwowano skłonności do relatywnie lepszej oceny zjawisk typu jakościowego w rejonach o niższym stopniu rozwoju społeczno-gospodarczego niż w rejonach lepiej rozwiniętych, gdzie ludność, dysponując wzorami lepszych rozwiązań, ocenia bardziej krytycznie. Ten czynnik może w naszych badaniach znacznie zawyżać oceny, tym bardziej że inne sfery działalności handlowej funkcjonują często jeszcze gorzej (np. zaopatrzenie rolników w środki do produkcji rolnej).

Nie bez znaczenia jest również brak właściwych metod pozwalających sprowadzić wysoce subiektywne oceny respondentów do wspólnego mianownika. Zastosowane w pytaniach skale ocen są mało precyzyjne i nie pozwalają ich zobiektywizować.

Analizę naszą rozpoczniemy od przedstawienia dostępności przestrzennej placówek usługowych oraz oceny ich rozmieszczenia (tabl. 4).

Zaprezentowane wskaźniki potwierdzają małą dostępność badanych usług. Zdecydowana ich większość powinna znaleźć się w pierwszej klasie przedziałowej (do 30 min). Wyjątek mogły stanowić bardziej wyspecjalizowane usługi naprawcze dóbr trwałego użytku. W rzeczywistości zaś w przedziale tym nie znalazła się nawet połowa wskazań żadnej z badanych usług. Brak jest zupełnie współzależności między charakterem usługi, a jej przestrzenną lokalizacją, np. dostępność usług szewskich jest niemal identyczna jak usług naprawczych sgd i rtv, a gorsza niż motoryzacyjnych.

W pełni znajduje potwierdzenie liberalność i „wrozumiałość” ocen ze strony usługobiorców, mimo małej dostępności placówek usługowych przeważająca część respondentów oceniła rozmieszczenie

Dostępność oraz ocena rozmieszczenia sieci zakładów usługowych
(w % ogólnej liczby korzystających z usług)

Rodzaj usług	Czas potrzebny na dotarcie do najbliższej placówki usługowej				Ocena rozmieszczenia zakładów usługowych		
	do 30 min.	30-60 min.	powyżej 1 godz.	brak odpowiedzi	właściwa	nieodpowiednia	brak odpowiedzi
Krawieckie	36,7	18,3	3,4	41,6	28,1	29,7	42,2
Szewskie	42,7	31,5	10,3	15,5	41,9	40,0	18,1
Remontowo-budowlane	36,3	24,8	7,3	31,6	47,3	18,2	34,5
Kowalskie i ślusarskie	43,5	27,5	6,2	22,8	42,4	27,8	29,8
Stolarskie	38,0	29,3	5,3	27,4	43,3	17,0	39,7
Fryzjerskie	44,1	36,5	10,8	8,6	55,2	30,0	14,8
Naprawa sgđ	38,2	42,4	12,3	7,1	55,5	31,7	12,8
Naprawa sprzętu rtv	43,6	38,9	11,8	5,7	58,2	27,4	14,4
Motoryzacyjne	30,3	30,5	8,5	30,7	35,3	27,1	37,6

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

Ocena terminowości i jakości usług
(w % ogólnej liczby korzystających z usług)

Rodzaj usług	Terminy			Jakość			
	zadowalające	zbyt długie	brak opinii	dobra	dostateczna	zła	brak opinii
Krawieckie	35,8	16,8	47,4	36,0	13,4	1,5	49,1
Szewskie	54,6	23,2	22,2	51,1	24,0	1,4	23,5
Remontowo-budowlane	44,5	15,5	40,0	40,2	16,6	3,4	39,8
Kowalskie i ślusarskie	56,9	10,9	32,2	53,8	13,6	0,9	31,7
Stolarskie	44,4	12,9	42,7	48,9	11,7	1,4	38,0
Fryzjerskie	69,0	15,1	15,9	61,2	17,2	3,5	18,1
Naprawa sgd	50,8	35,2	14,0	50,6	28,3	3,3	17,8
Naprawa sprzętu rtv	53,6	32,2	14,2	51,0	29,3	3,7	16,0
Motoryzacyjne	32,3	27,3	40,4	30,7	24,3	4,4	40,6

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

zakładów usługowych jako właściwe. Stosunkowo najbardziej krytycznie oceniono rozmieszczenie zakładów świadczących usługi kra-
wieckie i szewskie, a najlepiej usługi stolarskie i remontowo-bu-
dowlane. Jest zrozumiałe, że najmniej korzystnie wypadła ocena
w rejonach o najgorszej sieci usługowej.

Kolejnym elementem oceny funkcjonowania usług była termino-
wość ich świadczenia oraz szeroko rozumiana jakość. Odpowiednie
dane zawiera tabl. 5.

Według ocen respondentów oferowane terminy usług są w więk-
szości przypadków zadowalające; najbardziej krytyczną ocenę uzy-
skały usługi naprawcze sprzętu rtv i sgd oraz motoryzacyjne, sto-
sunkowo zaś najlepszą usługi kowalskie, ślusarskie, stolarskie i
remontowo-budowlane, a więc świadczone w znacznej części w miej-
scu zamieszkania. Na uwagę zasługuje też znaczna liczba przypad-
ków braku opinii, co może się wiązać ze sporadycznością kontaktów
z placówkami usługowymi.

Podobną uwagę można zgłosić do oceny jakości usług. Ocena ta
wypadła dobrze, a liczba ocen negatywnych jest bardzo niewielka.
Stosunkowo najgorzej oceniono jakość usług w gminach, w których
ludność najczęściej z nich korzysta.

Ocena usług dała w sumie pozytywny obraz funkcjonowania tej
sfery działalności. Jak staraliśmy się wykazać, wydaje się, że
jest to ocena niezbyt wiarygodna i zbyt optymistyczna. W rzeczy-
wistości - jak wykazała cała poprzednio prowadzona analiza - sy-
tuacja jest znacznie gorsza.

2.4. Czynniki rozwoju usług bytowych

Jednym z głównych wniosków z przeprowadzonej analizy jest
stwierdzony niski popyt ludności wiejskiej na usługi bytowe. Po-
woduje to istotne trudności w rozwoju odpowiedniej sieci placówek
usługowych przy zapewnieniu im minimalnej choćby rentowności.
Stąd też powstaje pytanie, czy możliwe jest zwiększenie rozmiarów
tego popytu oraz jakie są najważniejsze czynniki tego wzrostu.
Zagadnieniu temu poświęciliśmy jedno z pytań ankiety. Uzyskane
wyniki wskazują, że przy spełnieniu odpowiednich warunków znaczna
część respondentów gotowa byłaby zwiększyć częstotliwość korzy-

stania z usług. Udział ten wahał się od ok. 57% przy usługach naprawczych rtv i ok. 55% przy usługach sgd, fryzjerskich i krawieckich do ok. 11% w usługach stolarskich i 15% w usługach remontowo-budowlanych.

Najważniejszym czynnikiem zwiększenia popytu byłoby uruchomienie większej liczby placówek. Potwierdza to nasze wcześniejsze stwierdzenia, że o wielkości popytu decyduje przede wszystkim istniejący potencjał usługowy oraz jego właściwe rozmieszczenie przestrzenne. Czynnikiem ten odgrywa najważniejszą rolę we wszystkich rodzajach usług, szczególnie krawieckich, fryzjerskich, szewskich oraz naprawczych sprzętu sgd i rtv. Inne czynniki odgrywają mniejszą rolę. Skrócenie terminów wykonania usług jest dość ważne przy usługach naprawczych sgd (17,1%) i rtv (16,7%). Podobny wpływ wywiera polepszenie jakości usług. Stosunkowo małą rolę mogłaby odegrać obniżka ceny. Warunek ten z reguły zajmował ostatnie miejsce w hierarchii czynników decydujących o zwiększeniu częstotliwości korzystania z usług. Wydaje się jednak, że biorąc pod uwagę doświadczenie ostatniego okresu może on nabrać większego znaczenia.

Ostatnim zagadnieniem badanym w ankiecie były opinie respondentów dotyczące innych usług, które winny być rozwijane na terenach wiejskich. Uzyskane odpowiedzi nie dają podstaw do uogólnień. Na pytanie to udzieliło odpowiedzi niewielu respondentów. Najczęściej wymieniane były usługi maglowania, prania, fotograficzne i instalatorstwa elektrycznego.

Na uwagę zasługują postulaty uruchomienia w pierwszej kolejności placówek świadczących usługi pralnicze i maglowania, które jeszcze kilka lat temu stanowiły na wsi rzadkość. Zaspokojenie na terenach wiejskich większości potrzeb na usługi bardziej specjalistyczne o mniejszej częstotliwości korzystania wymagać będzie zastosowania odpowiednich form wykonawstwa i świadczenia usług. Chodzi tu głównie o rozwój tzw. niestacjonarnych form świadczenia usług (stacje i ruchome punkty przyjęć). Objazdowa forma usług w połączeniu z siecią punktów zgłoszeń byłaby szczególnie wskazana dla wsi odległych i rozproszonych, umożliwiając realizację usług na miejscu w określone dni tygodnia.

3. Oddziaływanie sieci handlowej na lokalizację zakupów ludności wiejskiej

3.1. Analiza wyposażenia gmin w sieć handlową

Punktem wyjścia dla problematyki lokalizacji sieci handlowej są relacje pomiędzy funkcjonowaniem placówek handlowych a rejonem ich działania. Podstawowym problemem metodycznym staje się więc znalezienie ogólnego, w miarę syntetycznego kryterium oceny istniejącej sieci detalicznej pozwalającego na wstępne określenie takich zależności. Dostępne materiały statystyczne umożliwiają jedynie skromną realizację takiego zamiaru. Biorąc pod uwagę te ograniczenia dla określenia badanych zależności posłużono się tzw. względnym współczynnikiem proporcjonalności⁶. Umożliwia on ocenę wyposażenia obszaru w infrastrukturę handlową z uwzględnieniem liczby ludności i sprzedaży realizowanej przez poszczególne rejony. Określa również kształtowanie się proporcji między rozmiarami powierzchni handlowej, wielkością obrotu towarowego i liczbą ludności. Wyliczenia są dokonywane według następującego wzoru:

$$W_p = \frac{P}{O},$$

przy czym:

$$P = \frac{P_{gw}/P_{ww}}{L_{gw}/L_{ww}}, \quad O = \frac{O_{gw}/O_{ww}}{L_{gw}/L_{ww}},$$

gdzie:

- W_p - względny współczynnik proporcjonalności,
- P - współczynnik proporcjonalności powierzchni,
- O - współczynnik proporcjonalności obrotu,
- P_{gw} - łączna powierzchnia handlowa sklepów zlokalizowanych na wsi danej gminy,

⁶ Metoda ta opracowana przez Instytut Handlu w Budapeszcie została opisana przez K. K o n k o ł o w i c z, Kierunki i struktura inwestycji w wiejskim handlu detalicznym do 1990 r., Warszawa 1975, s. 50-56.

- P_{ww} - łączna powierzchnia handlowa sklepów zlokalizowanych na wsi całego województwa,
- O_{gw} - łączna sprzedaż detaliczna realizowana przez uspołecznione placówki handlowe na wsi danej gminy.
- O_{ww} - łączna sprzedaż detaliczna realizowana przez uspołecznione placówki handlowe zlokalizowane na wsi w całym województwie,
- L_{gw} - liczba ludności mieszkającej na wsi w danej gminie,
- L_{ww} - liczba ludności mieszkającej na wsi w całym województwie.

Niewątpliwą zaletą wskaźnika jest stosunkowo precyzyjne uchwycenie relacji między wielkościami ilustrującymi rozmiary realizowanego popytu i warunki jego zaspokojenia na wyodrębnionych obazarach. Na podstawie analizy pojedynczych mierników trudno je określić, gdyż często wykazują one pozorne dostosowanie sieci⁷. Niskie wartości współczynnika proporcjonalności wskazują na intensywniejsze wykorzystanie placówek, co może wynikać z niedostatecznego rozwoju ich powierzchni w stosunku do potrzeb. Wyższe natomiast wskaźniki mówią o zaangażowaniu środków pozwalających na zaspokojenie potrzeb w wyższym stopniu, czyli ich lepszym dostosowaniu.

Wielkości ekstremalne omawianego miernika w woj. skierniewickim wynoszą: 1,48 w gminie Brzeziny oraz 0,41 w gminie Baranów (por. tabl. 6). Zróżnicowania między gminami znajdują także odzwierciedlenie w obciążeniu placówek handlowych sprzedażą. Szczególnie niskie wartości wskaźników w gminach graniczących z woj. stołecznym warszawskim sugerują znaczne braki w sieci, która zaspokaja potrzeby zarówno stałych mieszkańców, jak i sezonowo napływających z zewnątrz⁸.

Biorąc pod uwagę omawiany wskaźnik, spośród okolic objętych badaniami ankietowymi w najkorzystniejszej sytuacji znajduje się rejon obejmujący Nieborów, Bolimów, Wiskitki, zaś w najmniej korzystnej - Rogów, Jeżów i Skupia. Zróżnicowanie między rejonami okazuje się jednak stosunkowo małe. Charakterystyczne jednak, że nieoczekiwanie wysoki niedobór powierzchni handlowej występuje w gminach o korzystnych wskaźnikach sieciowych. Być może wynika to z efektu mnożnikowego (większa powierzchnia i zaopatrzenie wy-

⁷ Por. J. Z r o b e k, Strategia handlowej obsługi wsi, Warszawa 1980, s. 41.

⁸ Ruch wypoczynkowy na tych terenach jest stosunkowo ożywiony.

Sieć handlowa w gminach woj. skierniewickiego
w świetle względnego współczynnika proporcjonalności

Gmina	Współczynnik proporcjonalności		Względny współczynnik proporcjonalności
	powierzchni	obrotu	
1	2	3	4
Baranów	0,3832	0,9207	0,4162
Biała Rawska	0,6112	0,5345	1,1435
Bielawy	2,0032	1,6115	1,2609
Bolimów	1,5116	1,3953	1,0833
Brzeziny	0,5284	0,3577	1,4772
Chąsno	1,2500	1,2179	1,0263
Cielądz	1,1525	1,0993	1,0484
Dmosin	1,2261	1,3478	0,9097
Domaniewice	1,1327	0,9905	1,1436
Głuchów	1,7326	1,5694	1,1040
Godzianów	1,9431	1,5122	1,2849
Jaklów	0,4703	1,0838	1,4339
Jeżów	1,6023	1,6704	0,9592
Kocierzew Pkd.	0,8784	1,0270	0,8553
Kowiesy	2,0822	1,7123	1,2160
Lipce	1,0270	1,0000	1,0270
Łowicz	0,3779	0,3401	1,1111
Łyszkowice	1,7000	1,2811	1,3270
Młodzieszyn	0,6920	0,8720	0,7936
Mszczonów	0,5555	0,5940	0,9352
Nieborów	0,8823	0,8801	1,0025
Nowa Sucha	1,0077	1,0271	0,9811
Nowy Kawęczyn	0,9719	0,8708	1,1161
Puszcza Mariańska	0,9685	0,9632	1,0055
Radziejowice	0,6952	0,7433	0,9353
Rawa Mazowiecka	0,5172	0,4854	1,0655
Rogów	1,7406	1,8207	0,9560
Rybno	1,0679	1,2654	0,8439
Sadkowice	1,0641	1,2038	0,8839
Skierniewice	0,6364	0,6937	0,9174

Tablica 6 (cd.)

1	2	3	4
Słupia	0,7131	0,8033	0,8877
Sochaczew	0,6336	0,7048	0,9018
Teresin	1,2291	1,5739	0,7809
Wisłoki	0,7704	0,7026	0,9969
Zduny	2,0032	1,7229	1,1627
Żabia Wola	0,5462	0,4496	1,2148

Źródło: Rocznik statystyczny województwa skierniewickiego 1981, Warszawa 1981.

wożą jeszcze większą sprzedaż, ale niewątpliwie świadczy o stosunkowo niskim poziomie sieci. Trudno dostrzec powiązania między rozmiarami przeciętnej powierzchni sklepu a sprzedażą realizowaną na jednostkę powierzchni. Pozwala to na stwierdzenie, iż obecne rozmiary sieci handlowej nie są rezultatem świadomego ich kształtowania, lecz wypadkową niedociągnięć z lat poprzednich i presji grup nacisku w kierunku poprawy sytuacji w pewnych rejonach. W efekcie sieć handlowa na wsi nie jest w skali województwa funkcją potrzeb i trudno mówić o wywoływaniu przez nią pozytywnych skutków dla rozwoju terenu.

Naturalna rola miast jako ośrodków handlowych wzrasta w sposób nieuzasadniony. Ciężenia gospodarze przybierające i tak na sile w czasie kryzysu z racji lepszego zaopatrzenia większych jednostek osadniczych, czy też zwyczajnej wiary w istnienie takiego zaopatrzenia, są dodatkowo potęgowane niskim poziomem sieci handlu wiejskiego.

3.2. Lokalizacja zakupów ludności

Przeprowadzone wśród gospodarstw domowych badania⁹ pozwalają na stwierdzenie, iż mieszkańcy wsi woj. skierniewickiego dokonują zakupów głównie poza miejscem zamieszkania. Potwierdzają to rów-

⁹ W tablicach obrazujących wyniki badań ankietowych suma odsetek w poszczególnych wierszach bądź kolumnach tablic może przekraczać 100 lub nie dawać tej wielkości, gdyż respondenci w zależności od treści pytania mogli podać więcej niż jedną możliwość lub nie wyszczególnić żadnej.

niek wywiady z kierownikami placówek zlokalizowanych w miejscowościach objętych badaniem ankietowym.

Analizę przeprowadzono odrębnie dla artykułów żywnościowych i nieżywnościowych według wyszczególnionych grup asortymentowych oraz typów miejscowości, w których dokonywano zakupów.

Wśród artykułów żywnościowych najznaczniejszym rozproszeniem cechują się zakupy mięsa i jego przetworów. Wśród miejsc zakupu najczęściej wymieniane były większe miasta woj. skierniewickiego położone, np. Łowicz (13,2% respondentów), nawet poza rejonami objętymi bezpośrednio badaniami, następnie wielkie aglomeracje ościennych województw (39,4% respondentów), w tym Warszawa 23,4%, Łódź 16,0%. Świadczy to o poważnych kłopotach z nabyciem tych artykułów na terenach wiejskich. Konieczność dokonywania takich zakupów w większych ośrodkach handlowych trudno uznać za zjawisko korzystne, ponieważ przyczyniało się jedynie do pogłębiania kryzysu gospodarczego; nie umacniało też roli miast jako ośrodków handlowych. Konkurencyjność stolicy województwa - Skierniewic w stosunku do innych miejscowości nie była zbyt widoczna. Jedynie 7,6% respondentów wskazywało na Skierniewice, jako miejsce zaopatrzenia w mięso i jego przetwory, co potwierdziło tezę, że nowo utworzone miasta wojewódzkie nie w pełni są przystosowane do pełnienia roli centralnego ośrodka regionu.

Większe ośrodki miejskie odgrywają widoczną rolę jedynie w zaopatrzeniu wsi w ryby i konserwy rybne. W odniesieniu do zakupu pozostałych artykułów spożywczych wzrasta znaczenie ośrodków gminnych, ale dotyczy to przede wszystkim znaczenia tych ośrodków dla lokalnej ludności, która zaopatruje się w te artykuły przeważnie na miejscu, aczkolwiek wypowiedzi trudno uznać za jednolite.

Podstawową przyczyną zakupów tych artykułów w mieście są niewątpliwie ich braki w sklepach wiejskich. Większe możliwości zaopatrzenia poza miejscem zamieszkania podkreślało 56,8% respondentów, większy wybór towarów 24,9%, a tylko 28,1% było zmuszonych do wyjazdów po artykuły żywnościowe z powodu braku sklepu z tymi towarami w miejscu zamieszkania (tabl. 8). Braki w zakresie artykułów spożywczych ze względu na częstotliwość zakupów są szczególnie uciążliwe. W opiniach kierowników sklepów miały one swe źródło w wadliwej realizacji zamówień i wyraźnym faworyzowaniu miast przy rozdziale towarów. Obok braków towarowych istotną przyczyną stanowią częste kontakty ludności wiejskiej z miastem.

Lokalizacja zakupów artykułów żywnościowych
mieszkańców wsi woj. skierniewickiego (w %)

Lokalizacja	Mięso i przetwory mięsne	Ryby, konserwy rybne	Tłuszcze roślinne i zwierzęce	Artykuły mleczarskie	Mąka i przetwory	Warzywa owoce i przetwory
Wielkie aglomeracje	39,4	12,4	3,8	1,4	1,9	1,6
Miasta woj. skierniewickiego	59,6	37,3	20,5	12,6	17,8	18,3
Inne miasta	4,7	1,9	0,5	0,4	0,4	0,4
Ośrodki gminne	23,0	28,6	31,0	20,4	29,5	12,4
Pozostałe wsie	23,9	35,7	56,9	22,1	35,8	7,7
Spożycie naturalne	9,9	3,4	3,4	60,7	10,0	74,2

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

T a b l i c a 8

Przyczyny dokonywania zakupów poza miejscem zamieszkania przez mieszkańców wsi woj. skierniewickiego (w %)

Artykuły	Miejsce zamieszkania		Poza miejscem zamieszkania	
	możliwość zaopatrzenia	brak sklepu	lepsza jakość	większy wybór
Żywnościowe	56,8	28,9	3,2	24,9
Nieżywnościowe	26,4	77,2	0,6	12,9

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

T a b l i c a 9

Okoliczności dokonywania zakupów przez mieszkańców wsi woj. skierniewickiego poza miejscem zamieszkania (w %)

Artykuły	Wyjazdy		
	po zakupy	do pracy	inne
Żywnościowe	69,7	20,9	1,9
Nieżywnościowe	76,9	21,3	2,7

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

Na podstawie wyników badań można stwierdzić, że zakup artykułów żywnościowych poza miejscem zamieszkania jest dokonywany również w ramach specjalnych wyjazdów po zakupy - 69,7% ankietowanych, a jedynie 20,9% w związku z zatrudnieniem, pozostałe przyczyny nie odgrywają poważniejszej roli (tabl. 9)¹⁰. Sposób nawiązywania kontaktów handlowych stanowi istotną wskazówkę dla określenia trwałości i kierunku ich ewolucji.

¹⁰ Podobne wyniki uzyskano dla innych rejonów kraju. Por. H. S z u l c e, M. B r o j e r s k i, Rola miast powiatowych. Warszawa 1971; J. D i e t l, J. Z r o b e k, M. Z r o b e k, Zakupy ludności zamiejscowej w woj. miejskim łódzkim, Łódź 1980, maszynopis w Katedrze Obrotu Towarowego UL.

T a b l i c a 10

Częstotliwość dokonywania zakupów przez mieszkańców wsi woj. skierniewickiego poza miejscem zamieszkania (w %)

Artykuły	Codziennie	1-2 razy w tygod- niu	1 raz w mie- siącu	Kilka razy w roku	Rzadziej	W ogóle
Żywnościowe	27,5	51,4	9,7	0,9	0,9	9,6
Nieżywnościowe	8,1	18,7	46,4	20,1	3,9	2,8

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

Najwyższy odsetek gospodarstw 51,4% dokonuje zakupów artykułów żywnościowych poza miejscem zamieszkania 1-2 razy w tygodniu, relatywnie duża liczba ankietowanych 27,5% dokonuje takich zakupów codziennie, kolejną grupę 9,7% stanowią kupujący raz w tygodniu, a tylko 9,6% ankietowanych gospodarstw stwierdziło, iż nie korzysta z zakupów poza miejscem zamieszkania (tabl. 10). Jednak zróżnicowanie pomiędzy gminami okazuje się bardzo wysokie, np. w gminie Kocierzew nie było respondentów nie dokonujących zakupu poza miejscem zamieszkania, a w gminie Bolimów ta grupa liczyła 18,4%, przy czym w obydwu gminach korzystający z zakupów tylko kilka razy w roku bądź rzadziej nie występowali.

Niewątpliwie sprzyja temu stosunkowo dobra komunikacja publiczna (liczne linie kolejowe, autobusowe), co powoduje, że odległość nie odgrywa tak ważnej roli. Jednak w tych stosunkowo dogodnych warunkach ok. 15% respondentów do najbliższej placówki oferującej artykuły żywnościowe dociera nie szybciej niż po upływie 30 min, a 2% potrzebuje na taką czynność nie mniej niż 60 min (tabl. 11).

Kierownicy sklepów w objętych badaniem miejscowościach, podkreślając brak szeregu artykułów w prowadzonych przez siebie placówkach, wskazują przede wszystkim na większe ośrodki miejskie, jako miejsce nabywania tych artykułów, aczkolwiek ich wypowiedzi zdają się pomniejszać znaczenie i wagę problemu. Niewątpliwie jednak na małą ilość takich spostrzeżeń, zwłaszcza w odniesieniu do mniejszych wsi, wpływa nie tyle fakt braku takich zakupów, co ich relatywnie niska częstotliwość powodująca, iż są mało zauważalne.

Czas zużyty przez mieszkańców wsi woj. skierniewickiego
na dotarcie do najbliższej placówki handlowej (w %)

Artykuły	Do 30 min	30-60 min	Powyżej 60 min
Żywnościowe	86,2	11,4	2,4
Nieżywnościowe	50,6	37,9	11,5

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

Badania nad lokalizacją zakupów artykułów nieżywnościowych potwierdzają konieczność poszukiwania tych artykułów poza miejscem zamieszkania (tabl. 12). Jest to w pełni zrozumiałe w odniesieniu do asortymentu, który wymaga odpowiedniego zaplecza i z tej racji prowadzące sprzedaż placówki są lokalizowane w większych ośrodkach handlowych. Stąd główna przyczyna wyjazdu - brak sklepu w miejscu zamieszkania znajduje odpowiednie uzasadnienie w odsetku wypowiedzi - 77,2% respondentów.

W odniesieniu do branż zlokalizowanych w ośrodkach gminnych mieszkańcy oceniają możliwości zaopatrzenia i wybór towarów dość negatywnie, np. chemia gospodarcza, drobny sprzęt gospodarstwa domowego. Istniejące małe sklepy posiadają na ogół wąski asortyment towarów nie zapewniający wyboru. Personel sklepów stwierdza ponadto, że w prowadzonym ubogim asortymencie występują braki.

Zróżnicowanie miejsca lokalizacji zakupów odnosi się tak do poszczególnych artykułów, jak i badanych gmin. I tak na przykład w wielkich miastach jak Łódź, Warszawa kupuje się przede wszystkim odzież, tkaniny, obuwie. Ważną rolę odgrywają tu dawne miasta powiatowe, np. Łowicz, co jest niewątpliwie efektem naturalnych ciężarów, tradycji, a także obecnego stanu urządzeń infrastrukturalnych. Odnosi się to szczególnie do artykułów związanych z wyposażeniem mieszkań. Konkurencyjność tych ośrodków w stosunku do wielkich aglomeracji jest zrozumiała, gdyż cięższy sprzęt wymaga transportu wyspecjalizowanego. Z dowozem, w miarę wzrostu odległości, wiąże się znaczne kłopoty. Jednakże rozwiązanie tego proble-

Lokalizacja zakupów artykułów nieżywnościowych mieszkańców wsi woj. skierniewickiego (w %)

Lokalizacja	Odzież	Tkaniny	Obuwie	Art. radio-techniczne	Zmechanizowany sprzęt gosp. dom.	Drobny sprzęt gosp. dom.	Chemia gospodarcza	Meble
Wielkie aglomeracje	46,4	38,5	38,1	7,0	7,1	5,9	2,9	2,3
Miasta woj. skierniewickiego	93,0	87,3	91,2	47,4	49,9	42,4	28,4	35,6
Inne miasta	8,8	7,0	7,2	1,1	1,6	0,5	0,2	2,7
Ośrodki gminne	40,7	12,9	15,8	25,4	24,6	43,8	31,9	6,0
Pozostałe wsie	1,8	5,3	5,1	1,9	8,3	19,5	51,8	2,3

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

mu może spowodować nasilenie zakupów w odległych centrach handlowych¹¹.

Liczba kupujących w znacznej odległości od miejsca zamieszkania jest niewątpliwie znaczna. Nie oznacza to oczywiście, że ci respondenci dokonują zakupów wyłącznie poza własną gminą. Ponadto częstotliwość tych zakupów jest różna, a środek ciężkości przesuwają się w kierunku zakupów dokonywanych raz w miesiącu czy kilka razy w roku. Wyniki dotyczące częstotliwości zakupów są dość istotne dla wykazania, czy zakupy te są procederem stałym, czy występują incydentalnie. Można stwierdzić, że zjawisko to nabiera cech trwałości. Analizowanie częstotliwości zakupów według grupy produktów niewiele jednak wyjaśnia, gdyż częstsze bądź rzadsze ich nabywanie wynika z cech tych produktów. Można nawet sformułować hipotezę, że artykuły rzadziej nabywane są jednocześnie nabywane w większym zakresie. Badania ankietowe wykazały relatywnie małą liczbę przypadków braku takich zakupów poza miejscem zamieszkania w ciągu ostatnich dwóch lat (2,2%). Jest to zrozumiałe w odniesieniu do mieszkańców małych wsi, budzi natomiast wątpliwości, czy prawidłowe jest, aby mieszkańcy gminnych ośrodków jeździli po drobne artykuły branży przemysłowej do innych miejscowości. Takiemu stanowi sprzyjają podkreślane już relatywnie dogodne warunki komunikacyjne. Na dotarcie do najbliższego sklepu z artykułami nieżywnościowymi 50,6% respondentów potrzebuje mniej niż 30 min, a tylko 11,5% powyżej 60 min (por. tabl. 11). Biorąc pod uwagę kryteria doboru faworyzujące mniejsze i odleglejsze od szlaków komunikacyjnych województwa wsie, można nawet przypuszczać, że przeciętny mieszkaniec gminy w woj. skierniewickim, położonym pomiędzy dwoma ssącymi się robotczą aglomeracjami powodującymi liczne dojazdy do pracy, posiada dogodniejsze warunki zakupu. Konfrontując opinie osób ankietowanych i kierowników sklepów odnośnie do okoliczności sprzyjających dokonywaniu zakupów można dostrzec, iż w wypowiedziach tych ostatnich jako główny czynnik je stymulujący podkreśla się fakt zatrudnienia poza miejscem zamieszkania. Wydaje się jednak, że wypowiedzi te w zbyt małym stopniu są zgodne z rzeczywistością¹². Przypuszczalnie sprzeczność tej

¹¹ Por. D i e t l, Z r o b e k, Z r o b e k, op.cit., s. 12.

¹² Podobne wypowiedzi uzyskano w czasie badań na terenie woj. piotrkowskiego i skierniewickiego w 1979 r. Ich wiarygodność pod-

wypowiedzi ma uzasadnienie w „przywłaszczaniu” stereotypowej opinii w coraz mniejszym stopniu potwierdzanej przez rzeczywistość; 76,9% respondentów dokonuje bowiem zakupów podczas specjalnych wyjazdów w tym celu. Istotne rozmiary zakupów dokonywanych w znacznej odległości od miejsca zamieszkania pomimo szeregu naturalnych powodów nasuwają jednak dodatkowe refleksje. Wydaje się, że przyczyn należy upatrywać przede wszystkim w braku towarów. Kierownicy sklepów są przekonani, że ludność chętniej dokonuje zakupów artykułów w pobliżu miejsca zamieszkania i postulują konieczność budowy sklepów z rozszerzonym asortymentem towarów w ośrodku gminnym. Na podstawie wypowiedzi ankietowanych gospodarstw domowych nie można formułować jednoznacznych wniosków.

Niewątpliwie do wielkich aglomeracji jeździ się przede wszystkim z konieczności. Stosunkowo wielu spośród ankietowanych nadal chętnie korzysta z zakupów w większych miastach na terenie województwa i to w odniesieniu do wszystkich branż. Rangę ośrodków gminnych w zakresie handlu chętniej podnieśliby przede wszystkim mieszkańcy tych miejscowości, podczas gdy ludność okoliczna skłania się ku byłym miastom powiatowym. Chęć dokonywania zakupów w siedzibie władz gminnych dotyczy przeciętnie około 20-30% respondentów spoza ośrodka gminnego, natomiast mieszkańcy tego ośrodka chętniej kupowali na miejscu (60-80%), przy czym jednak przy artykułach rzadziej nabywanych odsetek ten wyraźnie spada.

4. Zakończenie

Przeprowadzona analiza pozwoliła na sformułowanie kilku wniosków i uogólnień dotyczących zarówno oceny stanu istniejącego, jak i pożądaných kierunków zmian. Objęte badaniami dwie sfery działalności w zakresie obsługi konsumpcyjnej ludności wiejskiej (tj. handel detaliczny i usługi bytowe) wykazują wiele cech wspólnych, ale odznaczają się jednocześnie wyraźną specyfiką. To samo dotyczy wniosków z badań.

ważały dwa fakty: sprzedawcy często zakupy te odnoszą do artykułów o rzadkiej częstości nabywania, a ponadto podkreślają ich rodzinny charakter (wspólnie kilku członków rodziny lub wspólne przyjazdy z sąsiadami).

Preferencje mieszkańców wsi woj. skierniewickiego
w zakresie lokalizacji zakupów artykułów nieżywnościowych (w %)

Lokalizacja	Odzież	Tkaniny	Obuwie	Art. radio-techniczne	Zmechanizowany sprzęt gosp. dom.	Drobny sprzęt gosp. dom.	Chemia gospodarcza	Meble
Wielkie aglomeracje	3,1	3,8	3,4	1,6	1,4	1,3	1,3	1,3
Miasta woj. skierniewickiego	37,7	39,6	39,9	40,8	39,3	29,3	26,5	44,9
Inne miasta	0,8	1,0	0,8	0,5	0,4	0,4	0,4	0,6
Ośrodki gminne	37,7	38,6	38,7	37,5	39,7	40,9	47,3	32,0
Pozostałe wsie	25,5	24,3	24,3	20,1	20,8	34,6	32,4	17,5

Ź r ó d ł o: Jak w tabl. 1.

Najogólniejszym wnioskiem z badań jest stwierdzony znaczny niedorozwój tych sfer działalności na wsi woj. skierniewickiego. Przejawia się on w wielu aspektach, z których wymienić należy przede wszystkim: brak, ewentualnie znaczne dysproporcje ilościowe w przestrzennym rozmieszczeniu sieci handlowej i usługowej; niedostatki w rodzajowym i branzowym układzie sieci. Istniejąca sieć bardzo często nie spełnia minimalnych choćby wymagań w zakresie warunków technicznych umożliwiających właściwe jej działanie. Można mieć bardzo wiele zastrzeżeń co do jej funkcjonowania. Chodzi tutaj o takie sprawy, jak: ogromne niedostatki w zakresie oferowanej podaży dóbr i usług, z reguły niskie kwalifikacje personelu oraz te wszystkie elementy, które składają się na szeroko rozumianą jakość świadczonych usług.

Znaczna część tych mankamentów jest wynikiem niedorozwoju całej szeroko rozumianej infrastruktury gospodarczej i społecznej województwa, a także występującego od kilku lat w kraju kryzysu ekonomicznego, który znajduje najwyraźniejsze odzwierciedlenie na rynku. Tylko częścią występujących niedociągnięć można więc obarzyć przedsiębiorstwa działające w terenie.

Porównując badane sfery działalności, znacznie gorzej wygląda sytuacja w usługach bytowych. Konsumpcja usług bytowych jest niska, a mimo to nie zaspokaja aktualnego popytu ludności. Niska konsumpcja usług w niewielkim jedynie stopniu wynika z niedostatecznej siły nabywczej ludności, ale przede wszystkim z permanentnego braku podaży usług, co nie pozwala na wyzwolenie potencjalnego popytu. Mają miejsce znaczne dysproporcje przestrzenne w dostępności usług. Są one w przeważającym zakresie zaspokajane nie tylko poza miejscem zamieszkania, ale często poza terenem gminy, w której mieszkają konsumenci. Bardzo niewielkie jest znaczenie sektora uspołecznionego w zaspokojeniu popytu na usługi. Opinia ludności o jakości usług nie jest wprawdzie zdecydowanie negatywna, ale wynika to głównie z braku wyobrażenia o wysokim standardzie usług.

Jeśli chodzi o handel detaliczny, to podstawowym problemem w większości badanych gmin jest nie tyle ilościowy rozwój placówek handlowych, ale przemiany typu jakościowego polegające na zastąpieniu istniejącej sieci handlowej placówkami nowoczesnymi, dostosowanymi do zaspokajania kompleksowych potrzeb nabywców. W chwili obecnej jednak szczególnie pilnym zadaniem jest znacz-

nie lepsze zaopatrzenie sklepów już istniejących i to głównie w asortymencie najczęściej nabywanym przez ludność wiejską. Sytuacja wygląda w ten sposób, że na skutek niedostatków w zaopatrzeniu, a także w pewnym stopniu braków sieci ludność wiejska znaczną część artykułów żywnościowych i przeważającą wyraźnie część artykułów nieżywnościowych nabywa poza miejscem zamieszkania - głównie w miastach.

Kolejnym wnioskiem z badań jest dominująca rola miast jako ośrodków zakupu dla ludności wiejskiej. Jest to obecnie w dużej mierze konieczność wynikająca z dużych niedostatków podaży towarów i usług na wsi. W efekcie naturalna rola miast jako ośrodków handlowo-usługowych wzrosła w sposób nieuzasadniony. Tendencja ta ma charakter względnie trwały i nie uda się jej znacznie ograniczyć w dającej się przewidzieć przyszłości, tym bardziej że możliwości szybkiego wzrostu podaży, a przede wszystkim możliwości inwestycyjne w handlu wiejskim będą bardzo ograniczone. Powoduje to istotne konsekwencje dla handlu zlokalizowanego na wsi polegające głównie na pewnym ograniczeniu jego funkcji. Stawia to pod znakiem zapytania realizację koncepcji tworzenia silnych gminnych ośrodków handlowo-usługowych. Nasze stanowisko jest takie, że w warunkach woj. skierniewickiego charakteryzującego się dobrą dostępnością komunikacyjną oraz znaczną liczbą dojazdów do pracy w miastach występuje potrzeba znacznego wzmocnienia funkcji handlowo-usługowych niektórych tylko gmin. Nie wyklucza to oczywiście zmian głównie typu jakościowego (handel) oraz ilościowego (w usługach) w pozostałych gminach. Wymaga to gruntownej analizy czynników sieciotwórczych i indywidualnego podejścia w każdym rozpatrywanym przypadku. W warunkach występującego głębokiego kryzysu gospodarczego należy poszukać różnych form działań dla polepszenia obsługi konsumpcyjnej ludności wiejskiej. Naszym zdaniem wymagać to będzie m.in. zmian instytucjonalnych w wiejskiej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu, odbudowy samorządu spółdzielczego, tworzenia lokalnych form samorządu terytorialnego. Spółdzielcze placówki handlowe i usługowe powinny być prowadzone na podstawie możliwie elastycznych form powiązań umownych, w miarę możliwości należy rozwijać nakładcze formy produkcji dóbr i usług.

Podstawowe znaczenie posiada znaczna liberalizacja wejść i wyjść z rynku, a także stworzenie warunków dla konkurencji. Szczególnie w usługach bytowych podstawową rolę w zaspokajaniu

potrzeb spełniać winien w dalszym ciągu sektor prywatny. Posiada on bowiem najwyższą zdolność dostosowawczą, charakteryzuje się niskokapitałochłonnymi kierunkami rozwoju, ma stosunkowo duże umiejętności wykorzystania lokalnych zasobów gospodarczych w tym także siły roboczej.

Rola wiejskiej spółdzielczości handlowej powinna polegać z jednej strony na stymulowaniu rozwoju handlu i usług narzędziami pośrednimi, z drugiej natomiast na tworzeniu nowych placówek handlowych i usługowych, przyjmując jako główne kryterium ich opłacalność.

Andrzej Kopias, Janusz Zrobek

SPATIAL DISTRIBUTION AND FUNCTIONING OF CONSUMER SERVICE CENTRES
AND RETAIL TRADE IN VILLAGES
OF SKIERNIEWICE ADMINISTRATIVE PROVINCE

The article presents results of studies on location of the network of retail trade and consumer services with a special emphasis laid on its spatial concentration, demand for services and population's preferences as regards location of consumer goods and services purchases.

Most data were provided by questionnaire surveys on rural population with an additional source of information being data coming from records of retail trade and service units in 12 analyzed administrative communes.

The performed studies revealed a considerable underdevelopment of these spheres of activity in rural areas of Skierniewice administrative province. It is visible in many aspects out of which there should be mentioned, first of all: absence or big quantitative disproportions in spatial distribution of retail and service network, shortcomings in location of the network as regards its types of units and branch structure. In many cases it leads to restriction of demand (especially for consumer services) or poses big difficulties in satisfaction of this demand oftentimes exposing consumers to many difficulties, waste of their time, and additional costs.

In the final part of the article, the authors formulated several conclusions concerning desirable directions of operation of economic units in conditions of the economic crisis, and especially as regards rural trade cooperatives.

